

Bruksbokhållarna Lars Erasmusson och Carl Larsson Björkman i Kengis

Deras ursprung och efterkommande

Per-Olof Snell

Den 21 januari 1666 inbjöd Arendt Grape kompanjonen Jacob Momma med hustru och barn att delta i dottern Margaretas vigsel med Lars Erasmusson som skulle ske i Kengis den 11 mars 1666. Inbjudningsbrevet som avbildas nedan har följande lydelse:¹

Ehreborne högh och wällachtadh H:er Jacob Momma, gunstighe Herre och Patron.

Nääst all wällfärdz Salutation, och myckeen flitigha lyckönskningh av Guudi. Kan iagh Ed:r wällachtighet ei obemält låtha, ehuruledes genom Guudtz thens aldrahögstes nådigha föörsyn, närwarandhe krehtz och wänners, goda rådth och samptyckie, wara bewilliat och slutit ett ehrligit eechenskap, emellan ehrlig person wår bruuks betienta Lars Erasmusson, och min K:dåtter J Margareta Grap, till huilket Guudh altzmechtigh mildeligen tecktes förläna sin Guud domligh och fadherligha wälsignelse och alldhensundh iagh tillika medh min K:hustru, ährom sinnadhe, at låtha deras heeders dagh, uthi thens heligha trefaldighetz nampn, winna sin foortgång, her wiidh Kienges Bruuck/: Gudh will:/ Den 11: Marti eller Dominica Reminiseere, och sådant icke uthan goda wänners och christelige personers närwarelse och förbön wäll skie kan, thy ländheer för theen skuldh till Ed:r wälla: min sampt min k:hustrus tjänstflitigha begiäran, Eed:r wälla: tecktes oss den Affection och den stora wänskap bewisa, och till föreskrefvna dagh wårt ringha huus medh sin dygdesama hustru och barns goderligha närwarelse besöckia och bepryda, och detta Christeligit wärck meedh böner och åkallan befrämia, huadh gådt som Guudh altzmechtigh nådhelighen wårt ringha huus tecktes unna, sådant skall afut gådt och taacksampt hiärta hwariom och enom gärna meddelat blifwa. Wi belåfwom på wår sida, sådanna höga Affection och wänskap i lika och andra occasioner, meed full weedherbörlich taacksamphet och tjänst gärna igen utaftiäna deen stundh wi lefwa och befalleer heer mäadh Ed:r wälla: medh sin kiärälskaadhe och dygdesamma hustru och barn undher Guudtz vidderika beskydd och beskärm.

Förblifwandhes stedtze

*Datum Kienges bruck
Den 21 januari: A1666*

*W: H:de herres
tienstwillighe Arendt Grape*

Lars Erasmusson, som hade kommit till Kengis 1661, betecknas som bokhållare i mantalslängden 1665 och finns kvar till 1677 då han synes ha avlidit. I äktenskapet med Margareta Grape föds barnen Abluna, Arendt, Klara och Sara. Barnen kom att använda släktnamnet Renmark. I anslutning till Lars Erasmusson upptas från 1671 den ogifte skrivaren Carl Larsson Björkman som är bokhållare fram till 1687 då han flyttar till Torneå och gifter sig med rådmannen Henrik Hansson Chores änka Gertrud som var dotter till borgmästaren Anders Torfastsson och dotterdotter till rådmannen Nils Oravainen. Carl Björkmans bror Erasmus verkade från mitten av 1680-talet i Gamla Karleby.

Det har i olika släktrönikor spekulerats kring varifrån Lars Erasmusson och bröderna Björkman kan ha kommit. Utterström anger i sin studie över Tornesläkten Chore att rådmannen Erasmus Carlsson i Gävle hade en dotter Sara, gift med rådmannen Lars Larsson Björkman.² Något samband mellan dem har Utterström inte funnit och anger att Lars Larsson hade en enda känd son, Johannes Laurentii, som antog namnet Rolott och dog på Peloponnesos 1688 i tjänst hos fältmarskalken Königsmarck. Släkten Björkman i Torneå uppges vidare i Härnösands stifts herdaminne *härstamma från en förmögen bonde och tolfman Johanni på Björke, där den gamla Nedertorneå kyrka är byggd*.³

Uppenbarligen har tvivel funnits att söner till rådmän i Gävle skulle slå sig ner som skrivare i Kengis, men i akterna finner man förklaringen. Lars Erasmusson var son till rådmannen och bruksägaren Erasmus Carlsson i Gävle som avled utblottad 1662. Carl Larsson var son till rådmannen Lars Björkman i Gävle som hade en gård vid kyrkan i Björke i Hille där han var ägare av Hilleviks järnbruk. Han dog utblottad 1669. Återkommande processer på rådstugan i Gävle ger många upplysningar om bokhållarnas rötter som förlorar sig i 1500-talets Gävle.

¹ RA, Momma Reenstiernasamlingen, E2505.

² Utterström, B 1978: Tornesläkten Chore till början av 1700-talet. Genos 49 (3): 63-79.

³ Bygdén, L 1923: Härnösands stifts herdaminne, Gällivare s.247

De Grefborns bögs och värdshets, G: Jacob
 Moumas; gmfinght Svart, och Patzen
 Käfft alla värdshets Salutation, och myndiga flektiga vifvofvinnings
 at det skändig van inget Erf: värdshets och omrät Catza, Quindert
 genom skändig Gmß adragofvofv värdshets förfin, när varandra
 flucht, och värdshets, goda vädg och samtycke, varam beruicat och
 fuktit vth Egelijgt och Gvifteligt Bestenflap, mullin Egeligt porsfon
 värdshets Bontimta Gmß Erfvinnfou, och ninn R. Sattor. J:
 Margareta Grape, ke Gvictent skändig allmogelig midfaligom
 Kredts flövluna för skändig domlig og gladfelig vrdshets
 og vedgon stund og nuch kedra mid ninn R. Gviftor, ägom stundfa,
 at Catza vras Gmß vras, vth Gmß Gvictig Erfvinnfou
 ninnom, vrdshets för Gmß Gvictig, vth vrdshets Gvictig
 värdshets Den II: Martij. vras Dominica Reminiscere, och Sändt: eda
 vth goda vrdshets och Gvifteliga porsfon vrdshets og flövlun
 värdshets för den, Gmß Gvictig för Gmß Gvictig ke Gmß. vth vrdshets
 samt ninn R. Gvictig vrdshets Gvictig, Erf: vrdshets. Kredts
 of den affection og den vrdshets vrdshets, og ke fört 2
 fört vrdshets vrdshets vrdshets för Gvictig Gvictig og
 vrdshets Gmß vrdshets vrdshets og vrdshets, og datta Gvictig 2
 Gvictig vrdshets vrdshets og vrdshets, Gvictig Gvictig
 skändig allmogelig midfaligom vrdshets vrdshets Kredts
 vrdshets, Sändtfluce at et Gvictig og Gvictig Gvictig
 og Gvictig Gvictig Gvictig. vrdshets vrdshets på vrdshets,
 Sändtfluce affection og vrdshets: lida og vrdshets occasione, mullin
 vrdshets Gvictig Gvictig og Gvictig Gvictig at et Gvictig vrdshets
 vrdshets vrdshets. og vrdshets Gmß vrdshets vrdshets för
 vrdshets vrdshets og vrdshets Gvictig og vrdshets vrdshets vrdshets
 vrdshets vrdshets og vrdshets.

Datum Kierges, Gvictig
 Den: 21 Januarij: 1666.

Vth: G: Moumas
 Krimf vrdshets
 Jacob Grape.

Inbjudningsbrev till bröllopet mellan Margareta Grape och Lars Erasmussen 1666.

Lars Erasmussons efterlevande

Änkan Margareta Grape ingick 1686 ett nytt gifte med Herman Mårtensson Kempe i Torneå. Året därpå står dottern från det första giftet, *Abluna Grap*, som innehavare av hemmanet på Mikkolansaari som fadern förvärvat omkring 1674. Abluna gifte sig med styvfaderns bror kaplanen Mårten Mårtensson Kempe. Han hade blivit student i Uppsala 1674 och prästvigdes den 1 maj 1682. Ablunas morbror befallningsmannen Jakob Grape anklagade i juni 1690 Mårten för förgrifligt tal mot kungen. Mårten skulle bland annat ha sagt att *inga fler människor finns i helvetet än konungar och biskopar*. Vidare hade han angående kungens höga tankar om Rudbeckius Atlantica sagt *det är inte allt förstånd*

i *Hans Majestäts huvud*. Enligt Mårten berodde Jacobs anklagelser på ondska och avund, eftersom Jacob trott att Mårten skulle överge systerdottern Abluna. Efter Mårten Kempes död 1696 ingick Abluna 1700 ett nytt gifte med Hans Israelsson Rechartd men var åter änka 1706 och ingick 1711 sitt tredje gifte med rådmannen Samuel Olofsson Krook från Käyräsvuopio i Ruskola.

Arendt Larsson, som använde efternamnet Renmark, gifte sig 1691 med Luleåborgmästaren Jacob Nilsson Ruuts dotter Anna. Arendt var rådmän och vice borgmästare från 1711 men avled 1716 vid ett besök i Jokkmokk. Han följs i mantalslängden 1717 av Madam Anna Ruuth. Sonen Jacob Arendtsson Renmark blev teologie doktor och verkade som kyrkoherde och kontraktsprost i Luleå.

Klara Larsdotter Renmark gifte sig omkring 1690 med Jacob Jacobsson som var son till Jacob Jönsson och Margareta Olofsdotter i Bälinge. Margaretas far Olof Andersson Kråka var skeppare och borgmästare i Luleå. Jacob Jacobssons hemman om 33/64 mantal i Bälinge övergick till sonen Lars Jacobsson född 1706. Övriga barn i Klaras familj var Arendt, Anna, Brita och Margareta.

Sara Larsdotter Renmark gifte sig omkring 1700 med Johan Johansson Tornberg som blev kyrkoherde i Jukkasjärvi. Sonen Lars Tornberg verkade som handlande i Torneå och hans bror Salomon var kyrkoherde i Enontekiö.

Tolvfors bruk och Hilleviks bruk i Gästrikland

Gävle var redan på 1400-talet utskeppningshamn för järn och koppar från Bergslagen och bland borgarna fanns ett stort antal tyskar vilka drev handel på Lübeck och Danzig. Mindre hammarsmedjor ägda av borgarna anlades tidigt i Gävleån. Den 17 december 1644 erhöll borgmästaren Elias Gavelius och rådmannen Erasmus Carlsson i Gävle, samt borgmästaren Johan Eskilsson i Söderhamn, tillstånd att anlägga en fransysk masugn och en hammare med två härdar i strömmen vid Tolvfors.

Efter ekonomiska missöden tvingades Erasmus Carlsson med svärsonen Lars Larsson Björkman den 21 februari 1651 att sälja sin tredjedel i Tolvfors bruk till den holländske köpmannen Petter Werhusen. Gavelius andel i bruket hade samtidigt övergått till holländaren Henrik Marhein som året förut gift sig med Gavelius halvsyster. Johan Eskilsson sålde 1652 sin andel i Tolvfors till Lübeckaren Joachim Strokirk. Övre hammaren i Tolvfors som ägdes av Werhusen drevs till 1656 av Lars Björkman medan de andra hamrarna innehades av Henrik Marhein och Joachim Strokirk.

Henrik Marhein, som redan när han på 1640-talet kom till Gävle var skuldsatt hos Jean van der Voort och Maria de Geer i Amsterdam, utökade under 1650-talet sina skulder hos Joachim Strokirk vilket ledde till att Marhein efter omfattande rättsprocesser fick lämna bruket utblottad 1658. Han flyttade efter konkursen till Stockholm och blev bokhållare på holländaren Palmstruchs bank. Sonen August adlades 1693 med namnet Mannerheim och är förfader till marskalken Carl Gustaf Mannerheim. Hösten 1660 sålde Strokirk och Werhusen sina andelar i bruket till köpmannen Gottfried de Leu från Amsterdam som dock snart svårt skuldsatt tvingades överlämna sin del i bruket till Albrecht Behm.⁴

Sedan borgmästaren Johan Eskilsson lämnat Tolvfors bruk anlade han den 9 november 1654 tillsammans med rådmannen Lars Björkman en masugn vid Björkeåns utlopp i Hilleviken. Lars Björkman utökade samtidigt sina ägor vid den gamla sockenkyrkan i Björke där han kom att äga en gård som innehafts av hans farbror. Efter Johan Eskilssons död 1657 gifte sig dottern Ingrid med brukspatronen Abraham Momma medan den andra dotter Catarina gifte sig med bergmästaren Albrecht Behm som ärvde svärfaderns del i Hilleviksbruk samt delar av Forsbacka bruk. Lars Björkman som under 1660-talet skuldsatt sig hos Petter Werhusen och Gottfried de Lau var vid sin död 1669 satt i konkurs varefter också hans andel i Hilleviks bruk övertogs av Albrecht Behm som blev innehavare av bruken i Tolvfors, Hillevik och Forsbacka.

⁴ Svea Hovrätt, Huvudserien, EV1a2aa/159 (1655), 168 (1658), 170 (1658)

Bruksbokhållarnas förfäder i Gävle

Carl Erasmusson, som var Lars Erasmussons farfar och Carl Björkmans morfarsfar, är vid rannsakingen till Älvsborgs lösen 1613 med svärfadern Daniel Kröger och Burchardt Rodde, vilka båda var från Lübeck, de förmögaste personerna i Gävle. Carl Erasmusson var rådman från 1615 och innehade borgmästarämbetet från 1617 i omgångar fram till 1637. Daniel Kröger som kommit till Gävle på 1580-talet var fram till sin död 1616 den ledande rådmannen och köpmannen i staden. Till Gävle kyrka skänktes efter hans död en oblataskål i silver på vilken står: *Anno 1616 Den 2 Februar Afsomnade Salig Daniel Kröger Hvilken Haver Givit Denna Skål Till Gefle Kyrkia Till En Godh Åminnelse*. Krögers hustru Margareta var dotter till borgaren Per Ångerman och Margareta Jacobsdotter Grubb och således medlem av Buresläkten. Daniel Krögers sonhustru Malin gifte sig som änka med Jöns Ingevaldsson som 1648-1655 var borgmästare i Torneå. Daniel Krögers dotterdotter Sara Jöransdotter var gift med Clara Grapes systerson Per Johansson som var borgmästare i Torneå 1666-1681. Gävleborgarna hade under 1640-talet kontakter med Arendt Grape i samband med handel på Lübeck. Lars Erasmussons tillflyktsort efter faderns fränfalle får därmed en naturlig förklaring.

Carl Erasmusson var på 1610-talet involverad i försäljning av koppar från Kopparberget och stångjärn som troligen kom från smedjor i Gävletrakten. Han ägde från början av 1610-talet ett antal jordlotter runt Gävle och domboken 1682 anger att borgmästaren Carl Rasmusson i förtiden varit ägare av ett hemman i Hemlingby som han 1632 köpt av sin svåger Per Andersson Kuth. Han var delägare av stadskällaren, drev sjöfart på egna skutor och exporthandel fram till mitten av 1630-talet. Carl Erasmusson upptas sista gången som borgmästare 1637 och figurerar i mantalslängden för Gävle fram till 1644 då han avlider och efterlämnar hustrun Margareta och sönerna Erasmus, Carl, Daniel och Per.

Per Carlsson verkar som skeppare i Öregrund när han första gången påträffats i akterna den 21 november 1636. På Gävle rådstuga behandlas då en post koppar tillhörande brodern Carl Carlsson som tullnären hittat oförtullad och dold i en Lübeckskeppares skuta. Carl påstod att kopparn skulle skeppas till brodern i Öregrund för att föras vidare till Stockholm. Efter försäkran från tolv årliga bofasta borgare att Carls uttalande var sannfärdigt friades han från anklagelsen som dock ställdes till kammarrådets vidare betänkande.

Per Carlsson omnämns i ett protokoll från rådstugan den 17 april 1637 då han är skeppare på brodern Erasmus och svågern Hans Mårtenssons skuta. På rådstugan i Öregrund avhandlas den 11 juni 1638 en tvist om en skuta som Per uppgav sig ha köpt av sina bröder i Gävle. Efter inventering av faderns dödsbo lät Erasmus Carlsson den 22 oktober 1645 in-teckna de tillgångar Per fått i arv och pantsatt hos honom. Troligen rörde det betalningen för den skuta Per övertagit. Per Carlsson som utsetts till rådman i Öregrund 1642 blev den 11 maj 1647 borgmästare i staden.

Daniel Carlsson omnämns första gången då på hans vägnar uppbud görs på rådstugan i Gävle den 13 mars 1643 på en gård i staden. Han synes inte bo i Gävle då han saknas i mantalslängderna. I samband med att brodern Carls skulder till Lübeckborgare avhandlas på rådstugan den 5 november 1651 upptas också en skuld till Daniel Carlsson på 586 Riksdaler 16 öre som Carl förvaltat för brodern.

Carl Carlsson blev den 15 juni 1635 borgare. Han övertog 1644 faderns gård i staden och drev då omfattande exporthandel på Tyskland, men affärerna gick uppenbarligen inte bra. På rådstugan i Gävle besvarar sig den 25 februari 1647 Salig Carl Rasmussons barn och arvingar över att deras bror Carl dem ovetande hade uppfordrat de pengar som alla barn tillfallit på deras arvpart i Daniel Krögers sterbhus: Näss Hösjöbygden 400 daler, hos Peter Kröger 360 daler, Daniel Carlssons del på 574 daler samt 13 tunnor spannmål för 91 daler. Då Carl Carlsson vid denna tid gått i konkurs begärdes att syskonen skulle få sina pengar ur Krögers sterbhus före någon av Carls kreditorer.

Efter Carl Carlssons död riktas krav på hans dödsbo av ett antal kreditorer. Bland fordringsägarna fanns Claus Rodde i Lübeck som fordrade över 1327 Lübeck mark. Den 12 november 1651 uppgavs i kämnärsrätten att Carls kända skulder uppgick till 4748 daler men att det enligt hans räkenskapsböcker fanns ytterligare 4000 daler i skuld. Detta ledde slutligen till en ackordsuppgörelse med kreditorerna.

Erasmus Carlsson uppges i olika studier ha varit gift med en dotter till den rike Burchard Rodde som var rådmän i Gävle från 1624. En rättsprocess mellan Erasmus och svågern Bastian Poppelman - son till den från Flensburg inflyttade rådmannen Daniel Poppelman - som var gift med Elsa Rodde framgår att Erasmus 1623 gift sig med borgmästare Hans Germundssons dotter Abluna.⁵ Burchard Rodde som gift sig med Germundssons änka blev styvfar till Lars och Abluna.

Hans Germundsson köpte den 5 februari 1575 två tomter i Gävle och 1597 köpte han en gård vid ån. Han var rådmän 1587 och borgmästare bland annat åren 1597 och 1600. Han dog den 8 november 1608 enligt inskriften på den silverkanna på 127 lod, som till hans åminnelse skänktes till Gävle kyrka. Hans änka hette Margareta Larsdotter. På norra gången utanför sakristidörren i Gävle kyrka låg en gravsten - numera inte synlig då kyrkans golv belagts - med namn Hans Germundsson Abluna Hansdotter avseende borgmästaren och dottern.⁶ Margareta Larsdotter synes ha begravts under kyrkans golv med Burchard Rodde där deras namnskiffer - ML BR - inristats.

Erasmus Carlsson som redan 1631 var rådmän blev en flitig gäst i domböckerna. Inför rådhusrätten bekände han den 9 oktober 1641 att han inte bara illa gjort stadssyndicus Benjamin Skepper utan också i sin dryckenskap med obekvämliga ord försmädat honom. Inför Benjamin och hans hustru hade han bett om förlåtelse men bad nu också inför rådhusrätten flitigt Benjamin om förlåtelse och tillgift. Erasmus hade vid detta tillfälle även svärfadern vällärde Burchard Rodde med sig för att agera i saken. Parterna förlikades och Erasmus slapp undan med 40 daler i böter.

Erasmus Carlsson mottog den 22 maj 1642 av Jacob Feif i Stockholm 284 tunnor malt som han som faktor skulle sälja i Gävle. Möjligen var en del också avsedd för det bryggeri Erasmus den 17 juni 1642 fick rätt att uppföra på sin gård i staden. Samtidigt hade han gett sig in i den kostsamma investeringen i Tolvfors bruk som den 25 mars 1647 tvingade honom att utge en obligation på 7158 daler 17 öre till handelsmannen Petter Werhusen i Stockholm med Tolvfors bruk som säkerhet. Då någon avräkning rörande maltpartiet inte gjordes krävde Feif den 17 juli 1649 på rådstugan i Gävle att affären skulle regleras. Det ursprungliga kravet från Feif på 19 skeppund (skpp) 9 $\frac{3}{4}$ lispund (lp) stångjärn för malten reducerades till 16 skpp 7 lp 10 skålpund (skp) stångjärn samtidigt som Feifen skulle betala Erasmus 139 daler 20 öre i provision och för omkostnader.⁷

För att kunna reglera sina affärer seglade Erasmus Carlsson i augusti 1649 med en last av stångjärn och andra varor till Lübeck. Sedan han avrest lät emellertid Feif stämma honom vid Svea Hovrätt den 17 augusti 1649.⁸ Stämmningsbeskedet mottogs av Erasmus hustru Abluna som skriftligen meddelade hovrätten att maken någon tid förrän citationen anlant hade begivit sig till främmande orter och att det var ovisst när han skulle återvända. Hovrätten beviljade därför uppskov i behandling av ärendet. Den 3 maj 1650 anhöll assessor Daniel Behm om ytterligare uppskov emedan Erasmus Carlsson lidit skeppsbrott utanför Bornholm där han hade tvingats sälja vraket och det lilla som räddats från skutan för 1000 daler.⁹ Den 13 september 1650 träffades slutligen en förlikning med Feif innebärande att Erasmus Carlsson betalade 500 daler. Feif uppgav sig ha gått med på uppgörelsen på grund av den stora olyckan i november då Erasmus lidit skeppsbrott och av sjön mist sin hälsa.

De finansiella problemen tvingade Erasmus Carlsson 1651 att överlåta sin tredjedel i Tolvfors bruk till Petter Werhusen. Erasmus som nu var en gammal man lyckades aldrig återvinna sitt välstånd. Den 17 mars 1662 gjordes uppbud på hans egendom som var pantsatt till svågern Bastian Poppelman för 3686 daler och 31 öre och 415 riksdaler och 2 skilling och den 5 juli 1662 presenterade Anders Plantin en fordran på sin frände Erasmus avseende en skuld från 1640. Erasmus hade då lånat 200 riksdaler av Anders far Herr Olof i Umeå och satt sin gård som säkerhet. Eftersom gården nu var ställd som säkerhet till Poppelman tvingades Erasmus pantsätta sitt hemman i Nootholmen. Trots alla processer

⁵ Rådhusrätten Gävle 1661, 23 oktober och 16 november.

⁶ Meddelande af Gestríklands Fornminnesförening 1902, Borgmästare i Gävle, Sid. 5

⁷ Skeppund 170 kg, lispund 8,5 kg, skålpund 0,425 kg

⁸ Svea Hovrätt, Huvudserien, EV1a2aa/127 (1649)

⁹ Kämnärsrätten den 11 februari 1658 och 11 mars 1658.

sitter Erasmus Carlsson ännu den 24 oktober 1662 som president i kämnärsrätten men synes strax efter ha avlidit. Svärsonen Lars Björkman inlämnade den 4 april 1663 en räkning på sin salig svärfar Erasmus Carlsson enligt vilken han fordrade 1570 daler 19 öre.

Erasmus Carlssons son Lars synes innan faderns död ha lämnat Gävle där systemen Sara gift sig med Lars Björkman. Erasmus Carlssons son Carl avled i likhet med fadern svårt skuldsatt. Den 17 februari 1662 krävdes änkan av hans kreditorer David Leyle, Henrik Hennon och Bastian Poppelman på 3019 daler 43 öre och av Giödert Rodde i Reval för 42 skpp stångjärn på 1253 daler 13 öre. Änkan fick under ed svära på att inget var understucket i boet. Björkman presenterade också en fordran på svågern på 800 daler för 100 skpp tackjärn. Något att ta i mät fanns dock inte i svågerns sterbhus. Carl Erasmussons änka Catarina Johansdotter Modina gifte sig med tullnären Johan Hahra i Söderhamn som blev styvfar för änkans son Carl Carlsson som tog moderns efternamn.

Lars Larsson Björkman

Lars Larsson synes ha tagit namnet Björkman efter det att han i Björke förvärvat ett hemman som möjligen ingått i slakten. Vid häradstinget i Hille den 7 mars 1651 lät Lars Larsson vid Tolvfors bruk uppbjuda en röjning han köpt i Björke, Han fortsätter sedan sina markköp fram till 1658. Lars Björkman synes redan 1651 ha arbetat med Erasmus Carlsson vilket framgår av att de båda med masmästaren Henrik Henriksson den 5 december 1657 intygar att en stor kvantitet tackjärn, malm och kol överlämnats till Werhusen när han tillträdde Tolvfors bruk i februari-mars 1651. Lars Björkman ansvarade 1651-1656 för Werhusens andel i Tolvfors samtidigt som han var bruksskrivare och 1657 hjälpte Werhusen att visa hur Marhein försnillat medel från bruket.¹⁰

Från 1654 upptas Lars Björkman i mantalslängden för Gävle med hustru i anslutning till underlagmannen Lars Hansson Flerangius vilket antyder att han då blivit borgare och har en egen gård vid lagmannen som möjligen var en närskyldig. Vällärde bruksskrivaren Lars Larsson som köpt ett antal vretar, röjningar innehade 1656 ett hemman i Björke där det fanns 2 drängar och 2 pigor. Samtidigt var han delägare i masugnen vid Hilleviks bruk och rådman i Gävle.

För finansiering av Hilleviks bruk tog Lars Björkman lån av Petter Werhusen som den 5 mars 1661 begärde att få pantsätta Björkmans andel i Hilleviks bruk och gården i Björke för en fordran på 5243 daler som skulle regleras med leveranser av stångjärn. Skulderna till Werhusen hade vid Björkmans död 1669 ökat till 12855 daler. Den 4 december 1669 överförde Werhusen sin pant till bergmästaren Albrecht Behm som övertog Hilleviks bruk.¹¹ Gården i Björke uppges 1670 innehåsa av salig rådman Lars Larsson och där finns då hustru med 5 drängar, 2 pigor till och med 1673. Det framgår inte av akterna när Lars Björkmans änka lämnade gården.

Den 26 april 1677 inkom Lars Björkmans gamle handels- och skepparkompanjon Per Eriksson Snifs till rådhusrätten i Gävle med en skrift *av det innehållet, att såsom han är sinnad sig uti äktenskap att inlåta med salig rådman Björkmans efterlättna änka, och eftersom hon efter sin förra man är med någon gäld behäftad, men hon till dess betalning, all egendom uppdragit och inventera låtit, alltså vill hans sig med densamma inte befatta, utan låta den till deras förnöjning anstå, protesterades emot samtliga kreditorer, att han ifrån deras tilltal i framtiden alldeles måtte bli befriad och inget obligat att cedera till någon, varken hennes egen före detta gjord gäld, eftersom han tager henne alldeles medellös ifrån sitt förra bo, och hon ingen egendom till honom medbringar.*

Uppgifter om Lars Björkmans söner framgår inte av rättsakterna bortsett från att Johan Larsson efter faderns död uppges ha medgett en utbetalning till Anders Grubb för en leverans av spannmål. Troligen var Johan Larsson Björkman den äldste sonen i familjen. Han upptas 1673 i matrikeln för Gävle gymnasium som *Johannes Laurentius Björkman Geval./Rolott/*. Han är student i Uppsala 1675, vistas i Åbo 1680 innan han återvänder till Uppsala där han disputerar den 25 november 1682 på en diger statsvetenskaplig avhandling. Han blir därefter regementskvartermästare hos fältmarskalk Otto von

¹⁰ Svea Hovrätt, Huvudserien, EV1a2aa/170 (1658)

¹¹ Svea Hovrätt, Huvudserien, EV1a2aa/266 (1670)

Königsmarck som 1685 gått över i venetiansk tjänst och fått befäl över stadens tyska markstridskrafter som erövrade hela Peloponesos och hösten 1687 belägrade Aten. Vid belägringen av Negroponte 1688 utbröt pest i truppen varvid Königsmarck och Johannes Rolott avled. Johan Björkman förde under krigståget en dagbok, som bevarades av Anna Agriconia (KB M261).^{12,13} Brodern Carl Björkman som 1671 upptas i mantalslängden vid morbrodern Lars Erasmusson i Kengis synes ha varit född omkring 1656 medan Erasmus Larsson Björkman som blir handelsman i Gamla Karleby var född 1662.

Carl Larsson Björkman

Carl Larsson Björkman upptas i Kengis 1671-1678 varefter han flyttar till Svappavaara kopparbruk och tar över efter Christian Eriksson som flyttat som brukets faktor vid bruksgården Hellälä på Björkön. Bröderna Mommas inträde som huvuddelägare i Kengis bruk ledde till ett kraftigt uppsving av verksamheten när koppar började brytas i Svappavaara. Den 8 oktober 1657 utskeppades den första leveransen av 64 skpp 18 lp 11 skp garkoppar från Hellälä på Israel Abrahamssons skuta. Året därpå avseglade tre skutor med koppar från Torneå: den 2 juni Anders Torfastssons skuta med 147 plåtar och 573 stycken garkoppar om 108 skpp 13 lp 4 skp; den 9 augusti Tomas Sigfridsson skuta med 205 plåtar och 197 stycken garkoppar om 56 skpp 10 lp 6 skp; den 7 september Israel Abrahamsson skuta med 149 plåtar samt 112 stycken garkoppar om 34 skpp.

Koppar som utskeppat ifrån Hellälä

	Plåtar	Garkoppar	Skpp	lp	skp
Den 8 octob Mads Jönell Åbergssons utskeppat af ny Linné Kommité för år 658			64	18	11
Den 10 Juni	147	573	108	13	4
658 2 Juni med Skippers Anders Torfastssons	147	573	108	13	4
Mads dito Garkoppar					
9 Aug: Mads Skippers Tomas Sigfridsson	205	197	56	10	6
Mads dito garkoppar					
7 Septemb Med Skippers Jönell Åbergssons	149	112	34	8	14
Mads dito garkoppar					
Torneå den 28 Novemb	501	820	264	8	18
År 1659					

*Jonas Carlsson
Broder*

Förtullning av koppar utskeppat från Hellälä 1657 och 1658

Israel Abrahamssons skuta som avseglade från Hellälä den 8 oktober 1657 blev på grund av oväder och storm driven in i Lövstafjärden där skutan grundstötte och blev infrusen. Huvuddelen av kopparn fördes därifrån med häst till Avestafors för att slås till blockkoppar. Den 10 juni 1658 hade Israels skuta slutligen nått Blockhusudden i Stockholm med den återstående lasten av 150 skpp 7 lp stångjärn och 1 skpp 5 lp 1 skp garkoppar.

¹² Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852, Helsingfors Universitet

¹³ Alf Uddholm. Från ärkebiskop till fakir. Gävles Vasaskola och dess elever under fem sekler (1559-1990). Föreningen för svensk undervisningshistoria. Volym 184, 1996.

Under 1670-talet började kopparbrukets nedgångsperiod. Den 12 juni 1673 sker den enda utskleppningen det året från Hellälä på Nils Anderssons skuta. Kopparlasten bestod av 28 ungerska plåtar och 206 kopparblock om 26 skpp 5 lp 14 skp. I lasten fanns också 1263 järnstänger om 169 skpp 11 lp samt 52 tolfter bräder. Abraham Momma var redan då kraftigt skuldsatt vilket medförde att investeringar i verksamheten kontinuerligt minskade. Momma försattes slutligen i konkurs 1684 och dog fullständigt utblottad 1690.

När nya krediter inte beviljades hade kopparverksamheten i stort sett självdött i mitten av 1680-talet men drevs på sparlåga vidare genom att koppar började utvinnas ur varphögarna. Under sina sista år i Svappavaara gjorde Björkman tjänster i lappmarken för rådmannen Henrik Hansson Chore i Torneå. Efter Chores död flyttade han till Torneå och gifte sig 1688 med Chores änka Gertrud. Björkman blev på så sätt husbonde i ett av förmögnaste handelshusen i Torneå där han blev styvfar för de omyndiga barnen Nils, Henrik, Carl och Margareta. Bouppteckningen efter Chore den 12 december 1687 upptar tillgångar på 21824 daler samt ytterligare ett stort antal pantsatta fordringar på landet och i staden. Björkman verkar direkt ha börjat driva in fordringar i sterbhuset och blev snabbt en av de ledande handelsmännen i staden och utsågs till rådmän 1692.

Matrikeln för Gävle gymnasium anger att *Nicolaus Henrici Core*, styvson till rådmän Björkman i Torneå, som tidigare undervisats i Ule skola, antogs som studerande år 1691. Den 9 oktober 1693 inskrevs Nicolaus Chore vid Uppsala Universitet där han synes ha studerat teologi. Den 24 juli 1695 kom inför Torneå rådhusrätt å rådmän Carl Björkmans hustru vägnar för rätten dess son *Mons*. Nils Cohre anhängande utslag angående den stora otidighet borgaren Hans Henriksson Piekos hustru hade spritt om hans moder. Nils omnämns nästa gång 1697 då han kandiderade till kaplanstjänsten i Torneå. Per Henriksson Chore i Vojakkala och Henrik Henriksson Chore i Övre Raumo uppges då i bygden ha rest runt för att värva röster för sitt syskonbarn. Nils Chore upptas från 1698 på kyrkobordet i Nedertorneå tillsammans med regementspastorn Nils Törner.

Dominum Nikolaum Kohre anhöll vid rådhusrätten i Torneå den 3 juni 1699 om ett arbetsintyg för sin tid som predikant i Torneå stad då han *på andra orter föregiver sig vidare söka sin fortun och fortkomst*. Den 10 juli 1699 signerades intyget av rådmännen med stadens signet. Detsamma erkändes honom vid Nedertorneå tingslag den 26 juli 1700. Nils Henriksson Chore, som under Nedertorneå kyrkobord tituleras vice pastor 1703, utnämndes den 3 februari 1704 till bataljonspräst i Torne kompani. Den 3 april samma år tog han ut lysning i Torneå sockenkyrka med Catharina Isaksdotter Calicia. Under kompaniets fälttåg i Balticum avled han den 26 januari 1707 i polska Posen. Änkan Catarina Calicia kvitterar i Torneå den 5 september 1708 lön och inkvarteringspengar *för min Sahl. Man Battallions Prästen H:r Nills Kohre för månaden januari 1707*. Änkan gifte sig i mars 1708 med Abraham Grape som dog redan 1713 varefter änkan ingick ett tredje gifte med rådmannen Anders Burman och efter dennes död ett fjärde gifte med Clas Deboe.

Trots det förmögna giftet synes Björkmans ekonomi snabbt ha försämrats. De äldre styvbarnen Nils och Henrik synes tidigare ha fått ut sitt fadersarv och den 21 november 1697 krävde förmyndarna för de omyndiga styvbarnen Carl och Margareta att också deras resterande fädernearv skulle säkras med 1000 daler till var och en. Uppenbarligen fanns skäl för detta för vid rådstugumötet den 7 december 1697 krävde räntemästaren Jacob Grape reglering av Björkmans restantier till kronan på 189 daler 1 ½ öre silvermynt. Befallningsmannen Olof Hellman angav samtidigt att Björkman inte klarerat anförtrodda växlar till ett värde av 998 daler silvermynt.¹⁴ För att amortera skulderna fortsatte Björkman att indriva sin antecessors gamla fordringar bland annat i Kemi socken där Niemelä hemman om ½ mantal som hade pantsatts på 1670-talet såldes. Möjligen insåg Björkman dock nu att det var hög tid att söka sig till annan verksamhet

På rådstugan i Torneå företrädde den 1 mars 1698 Inspektorn Barthold Sadlin på Kungl. Maj:ts vägnar det nybildade Västerbottens bergslag för att undersöka om borgarna på goda och fördelaktiga villkor skulle ha lust att investera i silverbruken i Alkavare och Kiedkevare, Svappavaara kopparbruk samt Kengis och Junosuando järnbruk. Efter presentation av villkoren meddelade borgarna att om

¹⁴ 1 daler silvermynt var lika med 3 daler kopparmynt

Tornebruken skulle separeras från silverbruken kunde de vara intresserade sedan de blivit bättre underrättade om det nya malmstrecket, men med silverbruken ville de sig inte befatta utan ansåg att de borde tas om hand av borgarna i Luleå och Piteå.

Det nya malmstrecket torde ha avsett kopparfyndigheten i Sjangeli 40 km sydväst om Torneträsk som 1696 uppges ha hittats av Jöns (Juntti) Nilsson från Siggevaara lappby.¹⁵ Sedan Västerbottniska bergslagen bildats synes verksamheten vid Kengis bruk, Junosuando masugn och Svappavaara kopparbruket ha utarrenderades till olika intressenter. Carl Björkman verkar ha åtagit sig kopparverksamheten i Svappavaara, Sjangeli och Vuolosjoki från 1699.

På rådstugan i Torneå framvisade rådmann Carl Björkman den 3 juni 1699 en skrift som angav att regementspastorn Nils Törner, som gift sig med bruksfaktorn Christian Erikssons änka i Hellälä, och borgaren Mickel Holm ställt sig i borgen för att han under sin bruksskrivartjänst skulle återuppta Sjangelivaara koppargruva. Han ville därför erhålla Magistratens attest på att dessa borgensmän var solventa vilket beviljades. Björkman upptas därefter som bruksskrivare i Svappavaara och verksamheten i Sjangeli upptogs samtidigt. Malmen transporterades från gruvan till ett smältverk uppfört i Vuolosjoki vid Kurravaara. Sedan Nils Törner avrest med Torne kompani för fälttåget mot Balticum ställde sig den 28 juni 1700 borgarna Per Bengtsson och Nils Gabrielsson i Torneå i borgen för Björkmans och senare tillkom även rådmannen Hans Fordellberg i Kajana stad som borgenär.

Mantalslängden för Svappavaara kopparbruk visar att det ännu 1698 drevs av Baltzar Thun med Petter Quist som bruksskrivare. Efter Quists död står bruksskrivare Carl Björkman i Torneå som ansvarig för kopparbruket där Nils Isaksson är skrivare. En specifikation den 6 februari 1702 anger att bokhållaren Carl Björkmans folk är skrivet i staden medan Erik Jönsson Stålnacke verkar som gruvfogde i Svappavaara och Vuolosjoki där 15 personer är anställda. Trots satsningarna visade det sig dock sommaren 1702 att malmbrytningen i Sjangeli inte gick att få lönsam varför gruvan övergavs. Björkman stod nu med stora skulder till kronan och Västerbottens bergslag. Året därpå tog Västerbottens bergslag över alla Tornebruken med inspektör Lars Sandell som förvaltare.

De som drev bergsverksamheten i lappmarken belastades med arrendeavgifter till Bergslagen. Björkman som redan innan gruvprojektet kommit i skuld till kronan stod nu även i skuld till Bergslagen vilket ledde till att flera av hans finansiärer kräva att hans egendom skulle tas i beslag. Efter Björkmans död 1705 begärde Västerbottens bergslag i en skrivelse av den 3 augusti 1705 att hans egendom och kvarlåtenskap skulle tas som säkerhet eftersom det vid 1702-års avlöningsboks avslutande funnits att *bruksskrivaren för något ansenligt lär komma att balanceras*. Rådhusrätten svarade då att egendomen redan långt innan intecknats till säkerhet emot en ansenlig skuldpost Björkman ådragit sig på anförtrödda kronans växlar som lämnats obetalda. För avbetalning av den skulden var egendomen redan inventerad och tagen i kvarstad. Sandell försökte därefter komma åt borgenärerna men de verkar alla ha av sagt sig borgenskapen innan slutet av 1702.

En ofullständig bouppteckning gjord den 31 augusti 1705 upptar i Björkmans sterbhus bland annat gården i Torneå värderad till 600 daler. Silvret uppges tidigare ha fördelats på barnen. Renar fanns men änkan visste inte antalet däremot upptogs 8 ackjor med draglinor, kolvatten i Suensaari och andel i en pata längre upp i älven. Gården som beslagtogs för skulder till befallningsman Hellmans sterbhus såldes 1706 till borgaren Nils Larsson Chore men när han den 11 juni 1706 sökte uppbud inlade Björkmans styvson Henrik Chore klander och uppvisade handelsmannen Henrik Erikssons kautionskrift på att han var beredd att betala 600 daler för gården. Rätten kunde därför inte godkänna uppbudet. Eftersom Henrik Chore redan hade en gård i staden krävdes dock att han antingen sålde den eller lät brodern Carl förvärva gården. Carl gick då in som spekulant med stöd från Henrik Eriksson.

Änkan Gertrud Andersdotter satt fortfarande kvar på gården i staden med en son 1708 då hon krävdes på fordringar hennes bror hade i Björkmans sterbhus. Rätten meddelade då att Björkmans kvarlåtenskap inte skulle räcka för att reglera alla fordringar och förbjöd därför änkan till några uppgörrelser eller att driva in eventuellt kvarstående fordringar på landet. Då Carl Björkmans barn inte

¹⁵ Jöns Nilsson Mangi finns från 1685 i Siggevaara. Han benämns 1699 gruvvisare och har 1701 rymt till Norge för tjuvnad.

fullföljde köpet av gården återtog Henrik Eriksson sin kausion varefter borgaren Per Sigfridsson den 8 maj 1708 presenterade ett köpebrev i rätten utvisande att han förvärvat gården.

Det är oklart vart änkan Gertrud Andersdotter tog vägen då hon försvinner ur mantalslängden 1710. Hon finns dock kvar i Torneå 1711 men möjligen flyttade hon senare till sonen Carl Chore som gift sig med Sara Erasmusdotter Björkman i Gamla Karleby. När Carls dotter Brita döps i Gamla Karleby den 16 april 1710 återfinns bland faddrarna stadens prominens med borgmästare och rådmän samt *Mons.* Lars Björkman. Carl Chore synes ha övertagit gården i Gamla Karleby efter svärfadern rådmannen Erasmus Carlsson som avlidit den 25 maj 1710.

Vid landshövding Otto Wilhelm Löwens besök på rådstugan i Torneå den 14 augusti 1711 anmäldes hur en del stadsbor för sina barn begärt att borgmästare Carl Sadlin skulle bevilja dem respass till Stockholm där de skulle söka tjänst emedan deras föräldrar och anhöriga på grund av mycken fattigdom i dessa farotider inte kunde underhålla dem eller finna tjänliga tjänster i staden. I synnerhet anmäldes salig rådmän Björkmans son en pojke om ungefär 14 år. Landshövdingen svarade att om han fick en specifikation på de av stadens barn som så begärt skulle han se vad han kunde göra.

Några respass synes landshövdingen inte ha utverkat. När Torneå stad den 9 oktober 1711 på landshövdingens begäran uttagit ett antal unga båtsmän som skulle skickas till Piteå ingick bland dem Erasmus Carlsson. På ett extra insatt rådstugumöte den 25 oktober 1711 protesterade rådmän Björkmans änka mot uttagningen och fick kyrkoherden Henrik Forbus att samma dag till borgmästaren inlämna en skrivelse där han angav att Erasmus Carlsson var hans dräng och att borgmästaren inte hade någon rätt att fordra honom till stadens tjänst då prästerskapet är förskonat från all utskrivning och rotering.¹⁶ Troligen fortsatte Erasmus i Forbus tjänst. 1722 upptas han i Torneå hos brodern Lars men året därpå har han gift sig med Anna Calandra och bosätter sig som brukets faktor på Björkön där han den 5 juli 1726 inlöst bruksgården i Hellälä till skattehemman för 486 daler.

Lars Carlsson Björkman återfinns på faderns gård i Torneå 1714 då han i mantalslängden upptas med hustru och ett syskon som synes vara brodern Erasmus Carlsson. Han efterträder 1714 Sigfrid Jöransson Menlös som länsman i Nedertorneå socken och har samtidigt gift sig med Katarina Limingius från Kemi. Lars Björkman upptas 1717-1720 på Kyrkobordet för Nedertorneå för att 1721 åter upptas i mantalslängden för Torneå där han från 1737 efterträds av sonen Carl Björkman. Den 17 februari 1745 rings $\frac{3}{4}$ timma i Torneå stadskyrka för länsmannen och borgaren Lars Björkman. Sonen Carl Larsson Björkman som efterträder fadern som länsman hade 1744 gift sig med Katarina Abrahamsdotter Rechar. Carl Björkman innehar länsmanstjänsten fram till sin död 1762. Brodern Johan Larsson Björkman blev kyrkoherde i Gällivare.

Erasmus Carlsson Björkman

Erasmus Carlsson Björkman har första gången påträffats då han är fullmäktig för rådmän Johan Ersson Prests änka vid häradstinget i Kokkola och Kälviä den 15 mars 1686. Erasmus presenterar då salig rådmän Prests med sina svågrars Daniel Bäckmöller och Johan Simonsson anspråk genom sina hustrur på deras fädernehemman Tast. När mantalslängden för Gamla Karleby upprättas den 12 januari 1686 finns Erasmus Björkman inte i längden vilket antyder att han då ännu bor på annat håll. Den 31 augusti 1686 gifter han sig med Johan Prests dotter Brita som var 21 år. Han övertog därefter Prests handelshus och agerar flitigt i rätten för att återvinna svärfaderns utestående fordringar. Svågern Johan Johansson Prest som var student i Åbo 1688 benämns auskultant (troligen notarie vid hovrätten) när han begravs i Gamla Karleby 1692.

Erasmus Björkman och Brita Johansdotter Prest fick fem döttrar varav Sara född den 13 oktober 1690 synes vara den enda som överlevde till vuxen ålder. Brita Johansdotter Prest avlider 1697 och Erasmus ingår året därpå ett nytt gifte med Catarina Rothenia. I det nya giftet föds ytterligare fem barn men deras öde är okänt. Erasmus Björkman som i mantalslängden 1709 står ensam begravs den 29 januari

¹⁶ RA Städens Acta 64 Torneå bild 450.

1710 och i dödboken står *Mag^r R^m Erasmus Björkman* 47 år 7 månader 26 dagar. Detta antyder att Erasmus kan ha haft en akademisk utbildning men han har inte återfunnits i universitetens matriklar.

Otryckta källor

Svea Hovrätt Advokatfiskalen Gävleborgs län: Gävle rådhusrätt och kämnärsrätt 1650-1680
Gävle stad rådhusrätt och magistrat: Tänkeböcker 1573-1659, Domböcker och protokoll 1631-1650
Mantalslängd Gävleborgs län: Gävle stad och Hille socken
Torneå rådhusrätt 1685-1724
Mantalslängder Torneå stad, Nedertorneå och Övertorneå 1650-1750
Kihlakunnanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat Pohjois-Pohjanmaa 1680-1710
Läänin tilit Pohjois-Pohjanmaa 1680-1710